

İŞGAL DÖNEMİNDE TRABZON'DA RUS POLİTİKALARI (1916-1918)

*Halit Dündar AKARCA**

ÖZ

Rus Çarlığı, 18. yüzyıldan itibaren hızlı bir modernleşme süreci yaşayarak modernist ve emperyal bir Rus kimliği oluşturmaya çalışmıştır. 19. yüzyıldan itibaren ise bu anlayışını, egemenliği altına aldığı topraklardaki halkları Rus kimliğini dayatarak onları Ruslaştırarak asimile etme siyasetini izlemiştir. Bunun için de sosyal, siyasal ve kültürel politikalar uygulamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında 1916-1918 yılları arasında Ruslar tarafından işgal edilen Trabzon'da da Ruslaştırma siyaseti izlenmiştir. Bunun için nüfus değişiklikleri, imar faaliyetleri, askeri törenler, Rus dini bayramlarının kutlanması, Rusların Rum-Ortodoks mirasa sahip çıkmaları ve yerli halkların yöneticilerle yürüttükleri müzakere siyaseti kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Rusya, I. Dünya Savaşı, Trabzon, Türk, Rum, Müslüman, Ortodoks

RUSSIANS POLICIES IN TRABZON IN THE TIME OF INVASION

ABSTRACT

The Russian administration started modernizing activities in all kind of governmental activities from the 18th century onwards and developed an imperial Russian identity. By the 19th century onwards however, the policy became an assimilation policy towards the nations which were take under Russian rule. For this aim the Russians followed some social, political and cultural policies.

Trabzon was invaded by the Russians during the First World War between 1916 and 1918 and according to the above mentioned policies an assimilation policy was also followed in the city. To this end population movements was made, constructions were done, military celebrations and Russian religious festivals celebrated, Greek-Orthodox inheritance were

*

kept and finally discussions and talks were made between people and the administrators.

Keywords: Russia, the First World War, Trabzon, Turks, Muslims, Greek-Orthodox.

Giriş

Rus yayılcılığı üzerine ihtisaslaşan araştırmacılar yakın zamanlarda yayınlanan eserlerinde yöneten ve yönetilenlerin karşılıklı siyasi, sosyal ve kültürel etkileşimi neticesinde kolonyalist ve emperyal Rus kimliğinin nasıl şekillendiğini anlamak için Rusya İmparatorluğu'nun on sekizinci ve yirminci yüzyıllar arasında topraklarına kattığı sınır bölgelerini bir laboratuvar gibi kullanmaktadırlar. Bu çerçevede Taşkent gibi şehirlerde ya da Kırım gibi bölgelerde yaşanan dönüşümleri bir medenîleştirme projesi ve Rus kimliğinin ile modernitenin doğulu milletlere dayatılması şeklinde yorumlamışlardır.¹ Bu çalışmalarda yerli halkların yaşadıkları bölgenin dönüşümüne ve Rus emperyal kimliğinin oluşumuna katkıda bulduklarına değinilse de, daha ziyade Rus yöneticilerin uzun süre idareleri altında bulunan bölgeleri modernleştirme ve Ruslaştırmaya yönelik planları üzerinde durulmaktadır. Bu makale de, bahsi geçen araştırmalara paralel olarak, iki seneden daha kısa bir süre Rus idaresinde kalmış olan Trabzon şehrinin geçirdiği dönüşümü incelemektedir.

Birinci Dünya Savaşı esnasında 1916-1918 yılları arasında Rus işgali altında kalan Trabzon şehri bu kısa süre zarfında, belirli bir ilhak planı ve muhtemel bir ilhakı kesinleştirecek bir antlaşma olmamasına rağmen bir Rus şehrine dönüşmeye başlamıştır. Nüfus değişiklikleri, imar faaliyetleri, askerî törenler, Rus dinî bayramlarının kutlanması, Rusların Rum-Ortodoks mirasa sahip çıkmaları ve yerli halkların yöneticilerle yürüttükleri müzakere siyaseti sonucunda Rus idaresine katılımları bu dönüşümün mihenk

¹ Robert D. Crews, *Civilization in the City: Architecture, Urbanism and the Colonization of Tashkent*, James Cracraft and Daniel Rowland (der.) *Architectures of Russian Identity 1500 to the Present* (Ithaca, 2003) içinde, ss. 117-132; Jeff Shadeo, *Russian Colonial Society in Tashkent, 1865-1923* (Bloomington: Indiana University Press, 2007); Michael Hamm, "Kishinev: The Character and Development of a Tsarist Frontier Town," *Nationalities Papers*, cilt 26., no. 1 (1998), ss. 19-37; Kelly O'Neill, "Constructing Imperial Identity in the Borderland: Architecture, Islam and the Renovation of the Crimean Landscape," *Ab Imperio* (2006), no. 2, ss. 163-192.

taşlarını oluşturmuştur. Savaş sırasında gerçekleşen muharebeler, yerli halkların yaşadığı sıkıntılar, göçler ve katliamlar bu makalenin vurgu yapmak istediği hususların dışında kaldıkları için detayları ile zikredilmeyeceklerdir.

Rus İşgali

Birinci Dünya Savaşı öncesinde bölgenin idarî, ticarî ve kültürel merkezi konumunda olan Trabzon şehri ağırlıklı olarak Müslüman bir nüfusa sahip olmakla birlikte önemli miktarda Rum ve Ermeni toplulukları ile muhtelif ülke vatandaşlarının da bulunduğu kozmopolit bir Osmanlı şehri idi. Osmanlı ordularının şehri boşaltmalarının akabinde Rus kumandanı General Lyahov komutasındaki Rus orduları 18 Nisan 1916 tarihinde şehri işgal etmişlerdir. General Lyahov şehrin dışında Amerika Birleşik Devletleri Trabzon konsolosunun başkanlığındaki tamamen Hristiyan temsilcilerden müteşekkil bir heyet tarafından istikbal edilmiştir.² Şehir işgal edildiği esnada Müslüman nüfusun neredeyse tamamı Osmanlı ordularıyla birlikte şehri terk etmiş bulunmaktaydı. Bundan bir sene önce vuku bulan Ermeni tehciri de hesaba katıldığında Trabzon'un büyük ölçüde metruk bir halde bulunduğunu farz etmek yanlış olmaz. Şehir muharebesiz işgal edildiği için ciddi bir yıkıma sahne olmamıştı. Rus orduları ile birlikte şehre vasil olan Bütün-Rusya Şehirler Birliği müfettişleri Knyaz Argutinskiy-Dolgorukiy ve A. İ. Mitkeviç ilk yazdıkları raporda Trabzon'u temiz sokakları, güzel binaları, sokak aydınlatmaları, kanalizasyon sistemi olan şark tarzında bir Avrupa şehri olarak tasvir etmektedirler.³

İşgalin ilk ayları şehir ve şehirde yaşayan halk için oldukça sıkıntılı geçmişti. Trabzon şehrinin elverişli coğrafi konumu sebebiyle ordunun ikmal problemlerini rahatlatılabileceğini düşünen Rus askerî yetkililerinin şehre büyük önem atfetmelerine rağmen şehrin idari yapısı henüz nihai olarak şekillenmediği için yetki karmaşası yaşanmakta, bunun neticesinde de şehirde keyfi bir idare ve askerlerin kontrol edilemeyen çapulculukları hüküm sürmekte, yerine getirilemeyen belediyecilik hizmetleri sebebiyle de şehrin intizamı hızla bozulmakta idi. Rus askerî yetkilileri geçici bir askerî

² "The Russian Campaign of 1915-1916 in Armenia", *The Times: History of the War*, (London: "The Times" Printing House Square, 1917), cilt X, Bölüm 159, s.263.

³ A. M. Argutinskiy-Dolgorukiy, *Doklad knyaza Argutinskogo-Dolgorukogo o komandirovke v Trapezund*, (Tiflis, 1916), s.1.

idare tesis etmiş ama işgal esnasında yetkili konumda buldukları şehrin Rum ileri gelenlerinden oluşan şehir idaresine dokunmamışlardı. Trabzon'un boşaltılması sırasında Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'in de teşviki ile alelacele kurulan bu yapı, Trabzon gibi oldukça büyük bir şehrin idaresini üstlenebilecek tecrübe ve imkânlardan mahrum idi.⁴ Bu ilk aylar zarfında özellikle sâkinleri göç etmiş olan Müslüman mahalleleri talan edilmiş, şehrin içme suyu ve kanalizasyon sistemi tahrip edilmiş ve salgın hastalıklar ortaya çıkmaya başlamıştı. Şehirde bulunan ve cepheye gitmeyi bekleyen Rus askerlerinin tecavüz ve talanlarından, en çok şehre yeni dönmeye başlayan Müslüman mülteciler etkilenmekteydi.⁵ İşgalin ilk aylarının her hangi bir medenîleştirme projesi ile yakından uzaktan ilgisi olmadığını tespit etmek haddi tecavüz sayılmasa gerektir.

Giderek kötüleşen bu durumu şehrin savunma hattını inşa etmekle görevlendirilmiş olan General Aleksey Vladimiroviç von Schwarz, bir raporla Kafkasya Naibi ve Kafkas orduları başkumandanı Büyük Knyaz Nikolay Nikolayeviç'e bildirerek şehrin idaresinin kendisine verilmesini talep edip yapılması gereken düzenlemeleri listelemişti.⁶ Talebi kabul edilen Schwarz hızla belirttiği düzenlemeleri icra etmeye başlamıştı. İlk yaptığı faaliyetlerin başında da idaresi altındaki bölgenin detaylı bir etnografik ve istatistik taraması geliyordu.⁷ Rus idarecileri için anlaşılmaz bir karmaşa gibi görünen Trabzon bölgesi, halkları ve tabiatı bu sayede James C. Scott'ın tesmiye ettiği şekliyle "anlaşılabilir" hale gelecek ve dönüşümün Rus idarecileri tarafından atılan ilk adımı durum tespiti ile başlayacaktır.⁸

Şehrin cepheye yakınlığı ve çatışmaların devam ediyor olması sebebiyle işgalin ilk aylarında Rus idaresi hâlâ daha halk nezdinde geçici olarak görülmekteydi. Bu durumun farkına varan General Schwarz Rus idaresinin kalıcı olduğunu tebarüz ettirmek amacıyla 30 Temmuz 1916'da bölgenin

⁴ *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voenno-İstoriçeskiy Arhiv* [Rus Devlet Askerî Tarih Arşivi, buradan itibaren RGVIA], Fond 2168, opis' 1, delo 553, l. 119 ob.

⁵ *Bakhmeteff Archive of Russian and East European Culture* [Columbia Üniversitesi Bakhmeteff Rus ve Doğu Avrupa Kültürü Koleksiyonu, buradan itibaren BAR] Kefeli Belgeleri, Kutu 1, Dosya "V Trapezunde s Generalom Şvartsom" l. 51.

⁶ *BAR*, Schwarz Belgeleri, Dosya "Dnevnik Antoninoy Vasilievnoy Şvartsa," ll.30-36.

⁷ S. R. Mintslov, *Statistiçeskie Oçerki Trapezundskogo Ukrepennogo Rayona*, (Trabzon, 1916).

⁸ James C. Scott, *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed* (New Haven, CT: Yale University Press, 1998).

nihai olarak Rus İmparatorluğu'na ilhak edildiğini ifade eden bir bildiri yayınladı. Bu bildiri de şehrin bütün sakinlerinin Rus kanunları önünde eşit haklara sahip bulduklarını ve bu kanunlara uymakla mükellef olduklarını belirtmiş, kanunları ihlâl edenlerin en sert şekilde cezalandırılacaklarını duyurmuştur. Trabzon'un Rus toprağı haline geldiğini ve bu bölgede Rus kanunlarının hüküm süreceğini belirten böyle bir resmî bildirin nihaî antlaşmalar beklenmeden yapılmış olması Rus Dışişleri yetkililerini son derece rahatsız etmişti.⁹ Fakat Schwarz'ın muhatabı uluslararası camia değil, Trabzon'da meskûn halklardı ve bildiri onlar üzerinde beklenen tesiri göstermişti.

Rus Politikaları

Bir sonraki aşama bu halkların şehrin idaresine iştiraklerinin sağlanması olacaktır. Her ne kadar şehrin Rus nüfusu artmakta idiye de, yerli halkların iştiraki olmaksızın şehrin idaresi mümkün değildi. İşgalin akabinde şehirde ekseriyeti temsil eden Rumlar genel itibariyle ticari hayata hâkim durumdaydılar ve bu da Rus ordusunun ve Trabzon şehrinin ikmalî açısından önemli bir vaziyet idi. Gün geçtikçe artmakta olan Müslüman mültecilerin yeniden iskânları ve kanunlara itaat etmeleri de şehrin düzeni ve güvenliği açısından önemli olduğu kadar, yürütülen imar faaliyetleri için gereken iş gücünün sağlanması ve tarımın yeniden canlandırılabilmesi için de oldukça önemliydi. Rus idaresinin yürüttüğü müsamahakâr ve müzakereci emperyal politikalar genel olarak Rum ve Müslüman halkın Rus idaresine büyük bir problem yaşamadan katılmalarını sağlamış ve bu sayede bölgenin Rus idaresi altında kaldığı süreç I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında vuku bulan büyük felaketselere nazaran oldukça sakin ve sorunsuz bir dönem olmuştur.

Şehirde yaşayan Rumlar genç ve iyi eğitim almış bir din adamı olan metropolit Filippides Hrisantos tarafından temsil edilmekteydi. Metropolit Hrisantos Osmanlı idaresiyle de oldukça iyi ilişkiler içerisinde olmuş, savaş sırasında sadakati dolayısıyla taltif edilmiş¹⁰ ve yukarıda da zikredildiği gibi Trabzon Valisi tarafından işgal öncesinde Trabzon'a vesayet ile görevlen-

⁹ *Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsii* [Rusya Federasyonu Devlet Arşivi, buradan itibaren GARF], Fond P-10027, opis 1 delo 8, l. 93.

¹⁰ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.EUM.3.Şb. Dosya. 4, Gömlek 17, 15/R/1333 [03/02/1915]*

dirilmişti.¹¹ Rus idaresi altında da cemaatinin yeni idare ile olan ilişkilerinin düzenlenmesinde metropolitin oldukça diplomatik bir tavır içerisinde olduğunu görüyoruz. Hemen Rusça öğrenmeye başlayan ve Rus askerî idarecileri ile iyi ilişkiler kuran Hrisantos'un bu tavrını teslimiyetçi, hain yahut işbirlikçi şeklinde nitelendirmek son derece yanlış olacaktır. Kendi cemaatinin güvenliği ve menfaatlerini muhafaza etmeye çalışan metropolit bazı hallerde Rus idarecileri ile çatışmaktan da geri durmamıştır. Metropolitin müzakere siyaseti Trabzon'daki Rus idareciler tarafından anlayışla karşılanırken Rus Kafkas orduları genel karargâhını şüphelendirmekteydi. O kadar ki, Kafkas orduları genel kumandanı General Yudenitç metropolitin bir Osmanlı casusu olduğu düşüncesiyle hakkında soruşturma açılmasını emretmişti.¹²

Metropolitin Rus idaresiyle olan ilişkilerinin tabiatını anlamak üzere 1916 sonunda meydana gelen bir olayı aktarmakta yarar görüyorum. Kasım 1916'da General Schwarz şehir idaresinin başına bir Rus vatandaşı atamaya ve idareye iki Müslüman yönetici eklemeye karar verdiğinde itirazları dinlenmeyen metropolit şehir idare heyetini topluca istifa ettirmiş ve General Schwarz'a baskı yapması için Büyük Knyaz Nikolay Nikolayeviç'e bir mektupla başvurmuştur. Metropolit'in talebi reddedilse de General Schwarz ufak tavizler vererek Rumların şehir idaresine geri dönmelerini sağlamıştır. İdareye iki Müslüman üye ile beraber iki Rus ve bir Rum üye daha eklenmiş, Rum üyelerin yetki sahaları genişletilmiş ve idarenin başına getirilen Dr. Kefeli de vazifesine başlamadan önce metropolitin elini öperek saygısını göstermiştir.¹³ Bu arada metropolite Rus metropolitlerinin alâmet-i farıkası olan giyim takdim edilmiş, böylece hem metropolit taltif edilmiş hem de Hrisantos'un bir Rus metropoliti haline geldiği tebarüz ettirilmiş oluyordu. İdare reisliğine bir Rus tebasının getirilmesi ve idare heyetine iki Müslüman ile iki Rus temsilci eklenmesi sonucunda şehir idaresi, yerel bir Rum yönetiminden emperyal bir Rus yönetimine dönüştürüldü. Bununla birlikte çok sınırlı olan yetki ve maddi imkânları da genişletildi.¹⁴

Rum milletinin entegrasyonu yanında Müslüman nüfusun idare ile

¹¹Philippides Chrysanthos, *Viographikai anamneeseis tou Archiepiskopou Atheenoon Chrysanthou tou apo Trapezountos* (Atina, 1970) s. ; Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon 1986, Karadeniz Üniversitesi Rektörlüğü, s. 10.

¹²RGVIA, Fond 2168, opis 1, delo 553, l. 343.

¹³BAR, Kefeli Belgeleri, Dosya "V Trapezunde S Generalom Şvartsom," ll. 119-121, 130.

¹⁴BAR Kefeli Belgeleri, Dosya "V Trapezunde," ll. 122-123, 154.

ilişkilerinin iyileştirilmesi de General Schwarz'ın ehemmiyet verdiği bir mesele idi. Karşılıklı güvensizliğin aşılması ve Müslümanların Rus idaresini benimsemesinin önündeki en büyük engel ise, General Schwarz'a göre, Müslüman nüfusu temsil edebilecek "aydınların" eksikliği idi. Tahmin edilebileceği üzere şehrin Müslüman idarecileri, önde gelen tüccarları ve din adamları Osmanlı orduları ile birlikte şehirden ayrılmışlardı. Müslümanlar için bir temsilci bulamayan Rus yetkililer bu durumda bir temsilci yaratmak zorunda kaldılar. Kafkasya'dan göçmüş eski bir Rus tebaasını, Müslüman nüfusun da talebi doğrultusunda, müftü olarak tayin ettiler.¹⁵ Böylece Müslümanlarla iletişim kurabilecek bir kanal açılmış oluyordu. Bu da Rus İmparatorluğu'nun yüz yıllardır Müslümanlarla kurduğu ilişkilerin gelişimine paralel bir yaklaşımdı. Bunun yanı sıra şehir idaresine kontrolör sıfatıyla iki Müslüman üye atanması da Müslümanların şehir idaresi hakkında duydukları endişeleri azaltıcı bir tedbirdi. İdarenin başına getirilen Karay asıllı Doktor Kefeli'nin kendi anadili dolayısıyla Türkçe'ye aşina birisi olması da tesadüf kabul edilemez. Kefeli ve eşi hatıralarında da belirttiği şekilde, vazifesi boyunca Müslüman halkla Rus otorite arasında bir köprü teşkil etmişlerdi.¹⁶ Bu idari değişikliklerin yanısıra Müslüman mülteciler Rus resmi makamlarının müdahalesi sonucunda Kafkas cephesinde faaliyet gösteren ve ağırlıklı Hristiyan nüfusun ihtiyaçları ile ilgilenen Rus yardım örgütlerinden ve Kafkasya'da kurulan Müslüman hayır cemiyetlerinden yardım almaya başladılar. Rum nüfusun aksine eğitim imkânından yoksun olan Müslüman çocuklar için okul açılması da General Schwarz'ın gerçekleştirdiği faaliyetlerden birisiydi. Şehir idaresinin Müslüman üyeleri ve okulun muallimi, minnettarlıklarının ifadesi olarak talebeleriyle Rus idare binası önünde bir geçit resmi düzenlemişler, General Schwarz da talebelere hediyeler dağıtmıştı. Müslüman nüfus ile tesis edilen iyi ilişkilerin en önemli sonucu, imar faaliyetleri için gereken iş gücünün temini idi. Rus işgalini bizzat yaşamış olan kimselerin ifadelerine dayanarak genel itibarıyla Müslüman nüfusun yaşamlarının idamesi ve güvenlik endişelerini azaltabilmek için Rus idaresi ile ilişki kurabilmeye ve imar

¹⁵ BAR Kefeli Belgeleri, Dosya "V Trapezunde," I. 24.

¹⁶ BAR Kefeli Belgeleri, Dosya "V Trapezunde," II. 109-110.

projelerinde çalışmaya hevesli olduklarını söyleyebiliriz.¹⁷

Şehir sakinlerinin idareye katılmalarını temin ve işleyen bir şehir idaresi tesis ettikten sonra Ruslar Trabzon şehrini kendi idare edebilecekleri şekilde düzenlemeye başladılar. Rus idarecilerine göre şehirde yaşanan asayiş ve sağlıkla ilgili problemler şehrin şarki düzensizliğinden kaynaklanıyordu. Bu problemleri çözebilmek için modern bir şehir planı çizip şehri düzgün birbirine cadde ve sokaklara kavuşturmak gerekiyordu. İşgalin kısa sürede sona ermesi sebebiyle tam olarak uygulanamasa da bu plan doğrultusunda şehrin imarında önemli değişiklikler yapılmıştır. En kapsamlı faaliyet olarak “Rus Caddesi”¹⁸ olarak isimlendirilen ve uzun yıllar Trabzon’un ana caddesi olarak hizmet verecek olan geniş yolun yapımı gösterilebilir. Bu durum Rus işgali altına giren diğer Osmanlı şehirleri için de geçerlidir. Rus Caddesi’nin yanı sıra başka yolların da düzenlenmesi yapılmış ve bunlar da Rusça isimlerle tesmiye edilmiştir. Şehir içindeki bu faaliyetlerin yanı sıra Trabzon’u daha sıkı bir şekilde Rusya İmparatorluğu’na rapt edecek olan deniz ve demir yolları ile ilgili çalışmalar da çok önemlidir. Trabzon limanı hızlı bir şekilde büyük gemilere uygun hale getirilmiş ve Batum-Trabzon demir yolu hattının inşasına süratle girişilmiştir.

Bu imar faaliyetlerinin şehrin Rus ve yerli sakinleri üzerinde önemli psikolojik etkileri olduğunun da altı çizilmelidir. Rus askerî ve sivil personelinin hatıratlarında anayurtlarından uzakta olmanın ve irtibat zorluğunun yarattığı sıkıntı sıkça dile getirilmektedir. Trabzon’u Rusya’ya bağlayacak kara ve demir yollarının inşasının onları ne kadar heyecanlandırıldığını ve ümitlendirdiğini yine bu hatıratlardan takip edebiliyoruz.¹⁹ Yerli halka gelince, onlar da o zamana kadar şahit olmadıkları kadar kapsamlı yol yapımı ve diğer bayındırlık faaliyetlerini gördükçe Rusların bu bölgeye kalıcı olmak için geldiklerini anlamaya ve ayrıca Rus idaresine karşı korku ve hayranlıkla karışık duygular beslemeye başlamışlardı. İşgale şahit olanlardan bazı insanların Rusların başlattıkları pek çok projenin geçen 90 küsur yıl zarfında sonuçlandırılmamış olduğunu gördükten sonra Rus işgalinin kısa sürede sona ermiş olmasından duydukları hayal kırıklığını ifade etme-

¹⁷Brent Brendemoen, *Turkish Dialects of Trabzon: their phonology and historical development*, cilt 2 (Wiesbaden: Harassowitz, 2002), ss. 65, 82, 103.

¹⁸ Bu caddenin adı Milli Mücadele döneminde Kahraman Maraş Caddesi olarak değiştirilmiştir.

¹⁹ GARF Fond P-10027, opis 1, delo 72, l. 18.

leri de kaydetmeye değer bir noktadır.²⁰

Bu projeler devam ederken Kafkas Cephesi de Trabzon'dan uzaklaşmış ve Rus ordularına karşı savaştan Türk kuvvetleri de yeni bir taarruza direnemeyecek kadar zayıflamıştı. Bu elverişli askerî durum karşısında Kafkasya Naibi Büyük Knyaz Nikolay Nikolayeviç, Kafkas orduları genel kumandanı General Yudenîç, Trabzon fatihi General Lyahov ve Petrograd'dan gelen yüksek askerî ve sivil yöneticiler cepheyi ziyaret ve teftiş ederek Rus zaferini müşahede etmeyi kararlaştırmışlardı. Cephede bulunan bütün yerleşim yerlerinde ve şu cümleden Trabzon'da bu yüksek heyet şerefine düzenlenen şaşaalı askerî törenler hem Ruslara hem de yerli haklara Rus emperyal gücünü ve kalıcılığını hatırlatmakta önemli rol oynamıştır. Bu heyeti karşılayan Müslüman ve Hristiyanlardan müteşekkil delegasyonların Rus adetlerine göre itaat ve bağlılıklarını ifade etmeleri, bölgenin Rusya İmparatorluğu'na boyun eğişinin sembolik temsili olarak yorumlanabilir. Schwarz ve Kefeli hatıratlarında Trabzon şehrinin Müslüman temsilcilerinin bu istikbal heyetine ve sonrasında düzenlenen resmi geçide gönüllü olarak iştirak ettiklerini not etmektedirler.

Bu törenler sırasında kullanılan dinî sembollerin rolü üzerinde de durulması gerekir. Bütün bu törenler; askerî ve sivil Rus yetkilileri ve askerlerle yerli halkın iştirak ettiği ayinlerle başlamaktaydı. Theodore Weeks'in de belirttiği gibi, Rusya İmparatorluğu zamanında Ortodoksluk Rus kimliğinin en bariz, belki de tek hasletiydi. Özellikle muhtelif millet ve kültürlerin bir arada yaşadığı sınır bölgelerinde bu özelliğin vurgulanması özel bir önemi haizdi.²¹ Trabzon'un işgali ile birlikte, Ortodoksluk şehirdeki hakim din olarak İslâm'ın yerini almıştı. Şaşaalı törenlerle kutlanan Ortodoks bayramları ve dini ayinlerle başlayan askerî törenler şehir hayatının en canlı faaliyetleriydi. 6 Ocak 1917 tarihinde Rum milleti debdebeli bir törenle Theofani'yi (Hz. İsa'nın vaftizi/denizden haç çıkarma) kutlama imkânı bulmuştu. O gün yaşananların tasvirini General Schwarz'ın eşi şu şekilde not etmiştir:

“Rum kilisesi hınca hınç dolmuştu. Biri Metropolit birisi de eşim için hazırlanmış iki yüksekçe koltuk vardı. Eşim şatafatlı bir törenle kiliseye

²⁰ Brendemoen, *a.g.e.*, p. 79.

²¹ Theodore Weeks, *Nation and State in Imperial Russia: Nationalism and Russification on the Western Frontier* (De Kalb: Northern Illinois University Press, 1996), s. 68.

girdi ve eskiden imparatorların işgal ettiği makama oturdu. Bir süre sonra garnizon kilisesinin papazları haç merasimi ile beraber kiliseye geldiler. Suyun takdisinden sonra kilisedeki kalabalık temsili olarak Ürdün nehrine, yani deniz kenarına doğru yürümeye başladı. İnsanlar her taraftan bu muhteşem töreni seyrediyordu. İlahiler ve orkestranın melodileri beşyüz seneden sonra ilk kez yapılan bu törene şahitlik yapmaları için gökten melekleri davet ediyor gibiydi. Güneş pırıl pırıl parlıyor ve huzmeleriyle şehri takdis ediyordu. Tören heyeti, özenle tezyin edilmiş sokaklardan geçerek sahildeki Rus bayraklarıyla donatılmış meydana vardı. O gün bu törene şahit olan herkes her yıl bunun tekrarlanacağından emin gibiydi.²²

Ruslar bir yandan umumî olarak Ortodoksluğu Rumlarla paylaşırken bir yandan da şehrin Rum-Ortodok mirasına, bazen Rumların hilafına da olsa sahip çıkmaya başlamışlardı. Bu noktada en ciddi yardım, işgali müteakip araştırmalar yapmak için bölgeye gelen Rus arkeolog ve Bizans âlimlerinden gelmiştir. Rus askerî yetkilileri Trabzon'da camiye çevrilmiş olan kiliseleri Rum cemaati yerine Rus arkeologlarının kontrolüne bırakmıştı. Rus arkeologlar bu binalarda bulunan dini tasvirleri tespit ediyor, binaların plan ve çizimlerini hazırlıyor ve Rum cemaatinin fark etmediği yahut bazı arkeologların iddiasına göre umursamadıkları bazı eski dini kalıntıları arayıp ortaya çıkarıyorlardı. Arkeoloji heyetinin başında bulunan Fyodor İvanoviç Uspenskiy Aziz Evgenios kilisesinde (Yeni Cuma Camii) yaptığı kazılar esnasında Komnenoslar zamanında şehrin koruyucu azizi kabul edilen Aziz Evgenios'un mezarını bulduğunda Rumların gösterdiği ilgisizlik karşısında hayretlerini ifade etmekteydi.²³

Buna benzer bir başka "keşif" de Komnenosların imparatorluk katedrali olan Altınbaşlı Meryem Ana Kilisesi (Orta Hisar/Fatih Camii)'nde gerçekleşmişti. Kilise etrafında araştırmalar yapan Uspenskiy ve Sergey Rudolfoviç Mintslov, Hoşoğlan Türbesi diye bilinen yapının Müslüman mimarisine çok da uymadığını fark edip bu Türbe'de bir kazı yapmaya başlamışlardır. Kazı sırasında Trabzon'un Osmanlılar tarafından fethi sırasında ölen Hoşoğlan'a ait olduğunu farz ettikleri başı kesilmiş bir cesedin yanı sıra lahit içinde gömülü olan bir Komnenos İmparatoru'na ait kalıntı-

²² GARF Fond P-10027, opis 1, delo 72, ll. 48-50.

²³ Arhiv Akademii Nauk [Bilimler Akademisi Arşivi, St. Petersburg, buradan itibaren AAM] F.169, o.1, d.13.

lar bulmuşlardır. Rum kroniklerinin verdiği bilgileri yorumlayan Uspenskiy bu kalıntıların imparator IV. Aleksios'a ait olduğunu iddia eder.²⁴

Bu faaliyetlerin ana mesajı, şehrin sadece idarî anlamda değil kültürel anlamda da Ruslar tarafından ele geçirilmekte olduğudur. Dikkat edilmesi gereken nokta Müslümanlığın Rum-Ortodoksluğu ile değil Rus-Ortodoksluğu ile ikame edilmekte olmasıdır. Zira Ruslar, Rumlara rağmen Trabzon'un Ortodoks mirasına sahip çıkmaktadırlar. Camiye çevrilmiş kiliseler Rus kontrolüne alınmış, Rumların unuttukları dinî figürler Ruslar tarafından ihya edilmiş, Müslümanlara ait olan sembolik mekânlar bile Rum-Ortodoksluğu adına Ruslar tarafından geri alınmıştır. Böylece Ruslar Rum-Ortodoks tarihe, kendilerinin yerli Rumlardan daha lâyük bir mirasçı olduklarını da göstermiş oluyorlardı. Rumların Ortodoksluk inancını yaşama biçimi de Rusların eleştirilerinden uzak kalmamıştır. General Schwarz'ın eşi günlüğüne Rum âyinlerinden duyduğu hayal kırıklığını not ederken Rus Ortodoksluğunun temellerinin nasıl olup da bu ruhsuz Rumlardan geldiğine şaşırıldığını eklemeyi ihmal etmez.²⁵

Trabzon'un geçirdiği dönüşümde Rus askerî idaresinin diğer önemli yardımcıları da Rus sivil yardım kuruluşları olmuştur. Bütün Rusya Şehirleri ve Şehir İdareleri cemiyetleri asıl olarak Kafkas cephesindeki askerî birliklere iâşe temininde ve sıhî yardımında bulunmakla birlikte mültecilere yönelik yardımları, şehir merkezlerinde kurdukları aş evleri, hastaneler, tiyatrolar, düzenledikleri Noel kutlamaları neticesinde sivil hayatın en önemli unsurları haline gelmişlerdir. Rus kurumlarına ait olanlardan başka sağlık kuruluşunun bulunmadığı, bu kurumlar dışında yiyecek yardımı için başvurulabilecek merciin azlığı, bölgede yerli halkın da bu kurumlarla irtibata geçme mecburiyetinde olduğu izahtan vareste bir durumdur. En ücre yerlerdeki köyler bile bir şekilde bu kurumlarla, dolayısıyla Rusya İmparatorluğu ile ilişki kurmuştur. Yine işgali yaşamış olan insanların ifadelerinden, iane ve iâşe alabilmek için köylülerin de meramlarını anlatabilecek kadar Rusça öğrendiklerini,²⁶ ilgilerinden memnuniyet duydukları Rus yardım personeli-

²⁴ F. İ. Uspenskiy, "Usipalnitsa tsarya Alekseya IV v Trapezunte", *Vizantiyskiy Vremennik*, Cilt 23 (Petrograd, 1923), ss.1-14.

²⁵ *GARF*, Fond P-10027, opis 1, delo 72, l. 29.

²⁶ Brendemoen, *a.g.e.*, s. 77.

ne Müslüman isimleri ile hitap edecek derecede yakınlaştıklarını öğreniyoruz.²⁷

Sonuç

Nisan 1916'da başlayan bu dönüşüm Mart 1917'de Petrograd'da başlayan ihtilal ile kesintiye uğramıştır. Rus idaresinin içine düştüğü siyasi belirsizlik ve karmaşa, başlanan projelerin akim kalmasına sebebiyet vermiştir. Rus askerî birlikleri disiplinlerini ve cephede bulunma arzularını yitirmişler, Rus idaresinde yaşanan sarsıntıları müşahede eden halk da bu idareye olan bağlılığını kaybetmiştir. Kısa bir süre içinde de Rus orduları Kafkas Cephesinden çekilmiş, ardından Osmanlı birlikleri Şubat 1918'de Trabzon şehrine girmiştir. Bu makalede izah etmeye çalışıldığı üzere, bu kısa süre zarfında yüz yıllarca siyasî, içtimaî, ticarî ve kültürel bir Osmanlı şehri olan Trabzon, Rus idaresinin uzlaşmacı politikaları ve yerli halkların varlıklarını idame ettirme düşünceleri çerçevesinde Rus şehrine dönüşmeye başlamıştır. Bu dönüşüm önceden planlanmış bir projenin, bu projeye direnen bir halka empoze edilmesi şeklinde gerçekleşmemiş, Rus idarecilerinin idare ve imar açısından bölgeyi kendileri için “anlaşılabilir” ve dolayısıyla “idare edilebilir” kılma gayretleri ile başlamış, Rus yardım cemiyetleri ve akademik kuruluşlarının da katkısı ile hızlanmış ve ortak yaşam alanına ihtiyaç duyan yöneten ve yönetilenlerin müzakereleri sonucunda tedricen ortaya çıkmıştır.

²⁷ “Hemşire Tatyana Karameli'nin ifadesi”, *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri* (Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001), ss. 363-375.